

Replik

OM TANKEFÆNGSLER, SIKKERHEDSDILEMMAER OG INTERESSEFÆLLESSKABER

AF

POUL VILLAUME

Nikolaj Petersens, Carl-Axel Gemzells og Niels Thomsens oppositionsindlæg til min *Allieret med forbehold* rejser i det mindste fire væsentlige hovedspørgsmål, som jeg i det følgende kort og – forhåbentlig – så principielt som muligt skal tage op: koldkrigs-historiografien, indenrigs-politikkens rolle i udenrigs- og sikkerhedspolitikens udformning, karakteren – og karakteristikkene – af Danmarks sikkerhedspolitiske konflikt- og samarbejdsprofil over for NATO/USA, samt forholdet mellem brud og kontinuitet i dansk sikkerhedspolitik.

Den kolde krigs historiografi

Allerførst må vi afklare det terminologiske eller definatoriske problem vedrørende de koldkrigshistoriografiske skoler. Danske samtidshistorikere har hidtil ikke vist overvældende interesse for dette felt, og forvirringen om betegnelserne og det, de dækker over, synes udbredt. Den manglende opmærksomhed eller interesse synes i nogen grad at have betydet, at den gamle tvedeling i et ortodoksi/revisionisme-skema, hvor den kolde krig nærmest udelukkende sås som et snævert Øst-Vest anliggende mellem to supermagter (og knap nok deres respektive europæiske allierede), har overvintret i bevidstheden hos mange. Billedet svarer langt fra til den komplekse og rigt nuancerede udvikling i historieskrivningen om den kolde krig i de sidste 10-15 år – en udvikling, som afspejles i min bogs indledende oversigt, dvs. kapitel 2: »Den kolde krig og NATO 1949-1961«.

Den »klassiske« revisionisme udformedes i 1960erne dels i skarp opposition til den indtil da helt dominerende ortodokse og/eller traditionalistiske (realistiske) skole, hvis tolkninger generelt lå meget tæt op ad State Departments officielle, dels under indtryk af USAs oprappede

krigsførelse i Vietnam. Den oprindelige revisionismes positioner kan – forenklet – sammenfattes således:

Washingtons beslutningstagere frygtede i virkeligheden ikke Sovjetunionen, men *opfandt* snarere en ikke-eksisterende sovjetisk militær trussel for at kyse og dominere Vesteuropa og resten af den ikke-kommunistiske styrede verden. Baggrunden var USAs *big business*' interesser, velvilligt formidlet af Wall Street-orienterede politikere og embedsmænd i Washington, i at holde døren åben for amerikansk kapitaleksport til ikke mindst Østeuropa hinsides Jerntæppet. USA havde følgelig det altovervejende ansvar, hvis ikke eneansvaret, for den kolde krigs udbrud og hele forløb. Motiverne var altovervejende økonomiske. Sovjetunionens eksistens og andel i den kolde krigs årsager og forløb var tilsyneladende uvæsentlig, og Sovjetunionen ignoreres da også i vidt omfang i 1960er-revisionisternes fremstillinger. Den kolde krig blev til en ensrettet gade med kørselsretning fra Vest mod Øst.¹

Min tolkning af den kolde krigs oprindelse og tidlige forløb og af den vestlige alliances rolle heri, således som den – i sammentrængt form – fremgår af mit kapitel 2, er kvalitativt anderledes.² Den er selvsagt ikke den eneste »på markedet« i dag, men den er et forsøg på en syntese og repræsenterer som sådan et efterhånden bredt – og differentieret – hovedspor, som har indoptaget og raffineret de bedste og mest slidstærke forskningsresultater fra de sidste 30-40 års koldkrigshistoriekrivning, resultater, som dermed ligger langt fra såvel ortodoksi som revisionisme i disse retningers klassiske aftapning.³ Men oppositionsindlæggenes gengivelse og aflæsning af denne del af bogens indhold er mig unægtelig meget svært genkendelig. Selv om det omstridte kapitel kun udgør en meget lille del af bogen (32 sider), er det rammen for analysen af den

¹ Fremtrædende aktuelle repræsentanter for denne 'rene' revisionisme – omend her med større vægt på ideologiske aspekter og en verdenssystem-tilgang – er Thomas J. McCormick: *America's Half-Century. United States Foreign Policy in the Cold War*, Baltimore & London 1989; Bruce Cumings: *The Origins of the Korean War. Vol. II: The Roaring of the Cataract, 1947-1950*, Princeton 1990; Frank Kofsky: *Harry S. Truman and the War Scare of 1948*, New York 1993 & 1995; samt Noam Chomsky: *World Orders. Old and New*, New York 1994.

² Min analyse i kapitel 2 er foldet fuldt ud med udførlig dokumentation i min *Cement of Fear: The Cold War and NATO, 1949-1961*, udk. i 1996 på Westview Press, Boulder, CO.

³ Og i øvrigt også fra den diffuse, såkaldte postrevisionisme, som efterhånden nærmede sig, hvad der er blevet kaldt »ortodoksi plus arkiver«. For to nylige, fortrinlige historiografiske oversigter over den kolde krig og USAs udenrigspolitik, se Melvyn P. Leffler: *The interpretative wars over the Cold War, 1945-60*, i Gordon Martel (ed.): *American Foreign Relations Reconsidered, 1890-1993*, London & New York 1994, s. 106-124; samme: *Presidential Address: New Approaches, Old Interpretations, and Prospective*, i *Diplomatic History*, Vol. 19, No. 2, Spring 1995, s. 173-196.

danske politik, og kritik af dets tolkninger ligger mere eller mindre som en understrøm i alle tre oppositioner. Jeg finder det derfor både rimeligt og nødvendigt at bruge forholdsvis megen plads på her at opridsse og tydeliggøre mine vigtigste pointer, med nogle af de centrale sidehenvisninger i bogen i parenteser:

1. Washington og de vesteuropæiske ledere frygtede reelt, og ikke uforståeligt, sovjetisk ideologisk og militær ekspansion (s. 56, 61f.). Det gjorde de først og fremmest, fordi Sovjetunionen – og de kommunistpartier, Moskva sponsorerede i andre lande – kunne *profitere* af den sociale uro, som materiel nød affødte i Vesteuropa og, bestemt ligeså vigtigt, i de vesteuropæiske kolonimagters oversøiske områder. Den anti-kolonialistiske nationalisme havde vundet styrke under verdenskrigen og truede mange steder med – eventuelt hjulpet af sovjetkommunistiske kræfter – at afskære Vesten fra de europæiske kolonimråders vitale råvarer, markeder og billige arbejdskraft, som Vesteuropas og Japans hurtige genopbygning skulle bygge på. Et grundelement i den vestlige strategi var således at fastholde kolonitidens basale internationale arbejdsdeling og handelsmønstre. Den kolde krig var fra starten *global* i sit indhold; den havde både en Øst-Vest- og en Nord-Syd-dimension (s. 64f., 79-85, 865f.). Sekundært frygtede ledende politiske kredse i USA og Vesteuropa reelt den sovjetiske militærmagt i tilfælde af en ny storkrig – som de dog bag de lukkede døre ikke troede på, at Moskva bevidst ville starte (i det mindste ikke de første 20 år; Stalin lagde interessant nok i disse år – dvs. omkring 1950 – samme tidsramme for et sandsynligt nyt tysk/vestligt militært angreb på Sovjetunionen). En mulig undtagelse kunne opstå, hvis Kreml som følge af den stejle vestlige oprustning kom til at tro, at Vesten forberedte et præventivt angreb på Sovjetunionen og derfor søgte at komme et sådant angreb i forkøbet (s. 65, 69, 71). Faktisk var dette, sammen med den altid eksisterende risiko for krigsudbrud ved en banal, momentan fejltagelse/fejltolkning af modpartens skridt, den ubetinget største kilde til de vestlige militærplanlæggeres krigsfrygt i årene frem til midten af 1950'erne. Washingtons frygt var altså reel nok – men det var Moskvas også. USAs udenrigsminister Dean Acheson talte da også (internt!) om den strategi af »calculated risks«, som USA foreskrev den vestlige alliance.

2. Samtidig *overdrev* både amerikanske og mange vesteuropæiske ledere – ikke kun *big business*, men en bred koalition af *korporatistiske* interesser i samfundene (s. 58) – bevidst og ubevidst og af forskellige, delvis modsat rettede grunde (s. 61ff.) deres egen frygt for sovjetisk direkte eller indirekte aggression. Der var altså langt fra *blot* tale om konspiration eller om kynisk amerikansk manipulation af intetanende

vesteuropæere – omend der til tider notorisk *var* elementer af bevidst manipulation⁴ –, men i nok så høj grad om en kompleks kombination af reel frygt og selvsuggestion, til dels forårsaget og (selv)forstærket af intern værnsrivalisering i Pentagon om maksimale bevillinger, af teknisk utilfredsstillende efterretningsmetoder, af det sovjetiske samfunds lukkede karakter, af de militæres traditionelle tilbøjelighed til *worst case*-scenarier, samt af generelle, ideologiske koldkrigs-forvridninger af motiver og hensigter hos modparten (s. 61). Tvivlen og usikkerheden om de sovjetiske hensigter over for Vesten på langt sigt kom ikke Kreml til gode, præcis som Kremls tvivl og usikkerhed om – det på dette tidspunkt langt stærkere – Vestens militære skridt og hensigter over for Sovjetunionen kun fik Kreml-lederne til at barrikadere sig. Både i Vest og i Øst medvirkede de *ideologiske* briller i høj grad til at forstærke den gensidige frygt for og dæmonisering af modparten – hhv. den aggressive Sovjetkommunismes verdensrevolutionære komplot imod den frie verden og den aggressive imperialismes krigsforberedelser imod den socialistiske lejr – og gøre begge parter mere eller mindre blinde for, at modpartens skridt i virkeligheden var defineret af defensive sikkerhedsinteresser, således som de opfattede dem (s. 56ff., 61, 81, 86).

3. Derfor opstod ofte en symbiose mellem Østs og Vests propaganda-påstande i våbenkapløbet og den kolde krig generelt (s. 78). Begge parter fangedes snart ind af deres egen koldkrigs-retorik; også her gjaldt det i nogen grad, at ordene skabte, hvad de nævnte. Den kolde krig var i sin oprindelse og tidlige forløb en gensidig eskalationsproces, men samtidig var den styret af indre socio-økonomiske og politisk-ideologiske drivkræfter i både Øst og Vest.⁵ Ganske vist er der naturligvis fortsat meget, vi endnu ikke véd om de interne koldkrigs-mekanismer på især den sovjetiske side, og selv om disse mekanismer og drivkræfter i Øst og i Vest på mange måder principielt mindede om hinanden, var der ikke tale om en simpel spejlvending (s. 86, 768f.). Men den nyeste udforskning af den tidlige sovjetiske koldkrigs-politik, der er baseret på de nyåbnede arkiver i Øst her i første halvdel af 1990erne, har kun underbygget den tese, at der ikke kan drages slutninger fra det stalinistiske terrorsystem indadtil til antagelser om irrationelt begrundede og umættelige sovjetiske sikkerhedsbehov og ditto ekspansionshensigter

⁴ F.eks. i de afgørende måneder i foråret 1948, således som det på hidtil mest overbevisende dokumentarisk vis er påvist i Frank Kofsky: *anf.arb.*

⁵ Det er således kun delvis rigtigt, når C.-A. Gemzell anfører, at jeg i analysen af USAs udenrigspolitik betoner de indenrigspolitiske og økonomiske determinanter; Washingtons udenrigspolitiske perceptioner og internationale trusselsbilleder spiller også en væsentlig rolle i min analyse.

udadtil.⁶ Stalin og Kreml var i den tidlige kolde krig tværtimod langt snarere drevet af traditionelt konservative, realpolitiske og pragmatiske statsræson-hensyn og defensive sikkerhedsbekymringer (primært i forhold til et genoprustet Tyskland og Japan); planer om revolutionær omstyrning af de vesteuropæiske eller andre vestlige samfund (uden for den etablerede sovjetiske indflydelsessfære i Østeuropa) prøvede Kreml direkte at modarbejde.⁷ Netop derfor var Vestens muligheder i disse år for at påvirke og moderere Kremles udenrigspolitiske adfærd formentlig større, end det hidtil har været almindeligt (er)kendt. State Departments ledende Sovjet-eksperter, Charles Bohlen og George Kennan, søgte at vinde lydhørhed i Washington for dette mere realistiske billede af Stalins Sovjetunionen – men forgæves (s. 59, 62).

4. *Allieret med forbehold*, herunder kapitel 2, analyserer den kolde krig og NATO – ikke den kolde krig generelt eller de to supermagters rolle i den kolde krig. Hovedfokus er på NATO, og dermed uundgåeligt også på USA, den i 1950'erne på alle felter toneangivende magt i alliancen, og på den vestlige rolle i denne periode af den kolde krig. Ikke desto mindre er Sovjetunionens rolle inddraget i analysen, hvor det er skønnet relevant, og med udnyttelse af alle de nyeste forskningsresultater og tilgængelige primærkilder om den sovjetiske koldkrigspolitik (s. 55f.) – altså om *Pax Sovietica*, den brutale sovjetiske ekspansion og undertrykkelse i Østeuropa og internt i Sovjetunionen selv, som var et totalitært 'indre imperium'

⁶ Netop denne slutning, følgerigtigt suppleret med en direkte parallelisering mellem Hitlers Tyskland og Stalins Sovjetunionen, var (er) koldkrigsortodoksiens grundpille. Den fritog Vestmagterne for enhver form for kritisk selvransagelse: uanset hvilken politik, Vesten havde ført efter 1945, ville Kreml-lederne med deres irrationalitet og autisme have bragt sig i et uforsonligt modsætningsforhold til Vesten.

⁷ Foruden den i min bog nævnte litteratur, som dokumenterer denne tolkning, kan især fremhæves følgende vægtige arbejder fortrinsvis fra tiden efter færdiggørelsen af manuskriptet, dvs. fra de seneste par år: Raymond L. Garthoff: *Assessing the Adversary: Estimates of the Eisenhower Administration of Soviet Intentions and Capabilities*, Washington 1991; Dimitri Volkogonov: *Stalin. Triumph and Tragedy*, New York 1991; Christoph Bluth: *Soviet Strategic Arms Policy Before SALT*, Cambridge & New York 1992; Sven G. Holtmark: *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard and Northern Norway 1920-1953*, Forsvarsstudier no. 7/1993, IFS, Oslo 1993; David Holloway: *Stalin and the Bomb. The Soviet Union and Atomic Energy 1939-1956*, New Haven & London 1994; Wilfried Loth: *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte*, Berlin 1994; Caroline Kennedy-Pipe: *Stalin's Cold War. Soviet strategies in Europe, 1943 to 1956*, Manchester & New York 1995; Maxim Korobochkin: *Soviet Policy Toward Finland and Norway, 1947-1949*, i *Scandinavian Journal of History*, vol. 20, no. 3, 1995, s. 185-207; samt ikke mindst en lang række større artikler fra årene 1992-1995 af historikere under det store Cold War International History Project, som primært bygger på nyåbnede Øst-arkiver. At tale om, som Nikolaj Petersen gør, at min fremlagte tolkning af Stalins og Sovjetunionens udenrigspolitik i denne periode som tilbageholdende og forsigtig blot skulle være gentagelse af »en vaskeægte revisionistisk kliché«, turde således være uholdbart.

med paranoidt tænkende ledere (s. 57, 59, 85f., 768f.). Stikordsregisterets tre spalter med henvisninger til Sovjetunionen og dens ledere, i alt 265 side-referencer, kan i øvrigt anbefales til dem, der ønsker at gå i dybden med, hvilken rolle Sovjetunionen spiller i bogen, både i den kolde krig generelt og konkret for dansk sikkerhedspolitikens udformning. – At kritisere min fremstilling for at underspille eller helt se bort fra den sovjetiske side – at der skulle være en »blind plet« i min analyse – turde således være urimeligt; det svarer til at kritisere en fremstilling med emnet »Sovjetunionen og den kolde krig« for ikke at rette søgelyset lige så meget mod Vestmagternes politik. Kritikken på dette punkt synes i virkeligheden snarest at efterlyse en placering af Sovjetunionen efter ortodoksiens traditionelle koldkrigsbillede – en billedramme, som altså i stigende grad forekommer at være blevet et tankefængsel.

5. Langt væsentligere end at fordele skyld og ansvar i den kolde krig er det for historikerne at søge at afdække og *forstå* de mekanismer, der – i såvel Øst som Vest – lå bag og nærrede den.⁸ Jeg har bestræbt mig på dette sidste i min bog, og har søgt at afholde mig fra det første. Men foranlediget af oppositionsindlæggene præciserer jeg gerne: det samlede tilgængelige kildemateriale i dag – både det vestlige og det hidtil frigivne østlige – peger så vidt jeg kan se stærkt på, at USAs faktisk førte politik (uanset det konglomerat af forskellige interesser, der naturligvis lå bag) i årene før og efter 1950 spillede en særdeles væsentlig rolle for den optrapning og især den *militarisering* af den kolde krig, som enkelte af Truman-regeringens toprådgivere, herunder George Kennan, forgæves advarede imod fra og med 1948. Denne vurdering hænger sammen med den i og for sig enkle kendsgerning, at fordi USA notorisk besad den helt overvældende og reelt ubestridte økonomiske og militære *magt* i verden i de første 10-15 år efter 1945, var det også USA, som nærmest naturnødvendigt i høj grad satte dagsordenen, dvs. var den udfarende og initiativtagende kraft; alle andre lande, herunder Sovjetunionen, var dermed henvist til at spille en mere eller mindre *reaktiv* rolle. Denne tolkning ligger da også på linie med f.eks. Melvyn Lefflers bredt anerkendte og roste synteseværk om Truman-administrationen og den kolde krig (1945-1953)⁹ – et værk, som karakteristisk nok ikke lader sig placere éntydigt i nogen af de traditionelle koldkrigshistoriografiske skoler.¹⁰

⁸ Jvf. også Geir Lundestad: *The American »Empire« and Other Studies of U.S. Foreign Policy in a Comparative Perspective*, Oxford 1990.

⁹ Melvyn P. Leffler: *A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford 1992.

¹⁰ Se f.eks. Lynn Edens grundige anmeldelse af Lefflers bog, *The End of Cold War History?*, i *International Security*, Vol. 18, No. 1, Summer 1993, s. 174-207.

6. Dette leder frem til et sidste væsentligt punkt i denne forbindelse, nemlig den *tilsyneladende* modsigelse mellem et USA, som på den ene side udadtil mere eller mindre bevidst overdrev og overdimensionerede den sovjetiske trussel, og som på den anden side i sine tophemmelige forsvarsplaner ofte anlagde ganske pessimistiske vurderinger af de vestallieredes evne til at modstå et sovjetisk stormløb mod Vesteuropa.¹¹ Modsigelsen forsvinder imidlertid, når man gør sig klart, at USAs grundlæggende mål i den kolde krig *ikke* blot var en rimeligt sikker magtbalance mellem Øst og Vest, men derimod sikker amerikansk (vestlig) overvægt (*preponderance* var Achesons toprådgiver Paul Nitzes udtryk i 1950) (s. 67, 82). Naturligvis var de amerikanske efterretningsskøn behæftet med stor usikkerhed op gennem 1950'erne; men ikke større end, at f.eks. præsident Eisenhower og NATOs skiftende øverstkommanderende i Europa op gennem tiåret internt erklærede sig sikre på hurtig NATO-sejr – dvs. atomar pulverisering af Sovjetunionen – i tilfælde af en storkrig, som de i øvrigt ikke troede på, at russerne ville turde starte (s. 71-78, 189). Sejren kunne imidlertid ikke med absolut garanti sikres uden visse ødelæggelser i USA og i hvert fald i Vesteuropa. Lidt forkortet udtrykt førte USAs – og dermed NATOs – kompromisløse insisteren på at fastholde *absolut sikkerhed* for sig selv i luftkrigens epoke således til (i hvert fald en følelse af) absolut *usikkerhed* i Sovjetunionen. Uanset sin position som den klart militært stærkeste part fra slutningen af 1940'erne og frem til 1960'erne anerkendte USA ikke det såkaldte sikkerhedsdilemmas grundpræmis: at styrkelsen af ens eget forsvar og sikkerhed let kan opfattes som truende eller aggressiv i den potentielle modstanders øjne (s. 23f.). Det ironiske – eller tragiske – var, at USA/NATOs illusoriske jagt på absolut sikkerhed ikke blot førte til en voksende usikkerhed i Sovjetunionen, men også til voksende usikkerhed for Vesten selv –

¹¹ Det er i øvrigt ikke korrekt, når Nikolaj Petersen anfører, at den meget pessimistiske vurdering af alliancens evne til at forsvare Vesteuropa mod et sovjetisk angreb, som USAs forsvarminister Johnson præsenterede på det tophemmelige møde med Atlantpagt-landenes udenrigsministre d. 3. april 1949, alene gik på den aktuelle situation i 1949; iflg. Johnson på mødet ville selv en Rhin-linie (som jo ville prisgive bl.a. Danmark) først kunne sikres efter »some years« – lidt efter nævnte han året 1956 –, og vel at mærke kun såfremt der blev taget »drastic measures« mht. vesteuropæisk oprustning og tæt militær integration. Johnsons bemærkninger måtte efterlade det (korrekte, skulle det vise sig) indtryk, at et effektivt allieret forsvar af bl.a. Danmark lå adskillige år ude i fremtiden – modsat hvad Gustav Rasmussen havde fået at vide af Acheson blot tre uger tidligere. At hverken den danske eller andre allierede udenrigsministre tilsyneladende protesterede på mødet, skal der næppe lægges for meget i; hele mødet var – i hvert fald ifølge det amerikanske referat – præget af tung amerikansk belæring og nærmest talemålet – chokeret – vesteuropæisk lytten, og mødets hele atmosfære virker anspændt (mødereferatet er aftrykt i Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Juli 1992, s. 415-423).

nemlig i takt med de sovjetiske forsøg på at hamle op med, indhente og om muligt overhale Vestens forspring i atomvåbenkapløbet (også Sovjet-lederne var givetvis blinde for sikkerhedsdilemmaet). At den atomare afskrækkelsestænkning på denne vis forstærkede den gensidige mistænksomhed og usikkerhed mellem Øst og Vest og dermed efter alt at dømme bidrog til at *forlænge* den kolde krig unødigt, er en tolkning, som i disse år vinder stigende tilslutning blandt førende koldkrigshistorikere (s. 85f.).¹²

Indenrigspolitikens primat?

Vi bevæger os nu over til Danmarks stilling. Indledningsvis skal det slås fast, at uenigheden her ikke består i, om indenrigspolitikken spillede en rolle for udformningen af den danske sikkerheds- og forsvarspolitik i perioden. Det gjorde den evident, og store strækninger i bogen indeholder ligesom især Niels Thomsens indlæg overvejelser og analyser herom, ikke mindst kap. 5 om det danske styrkebidrag i NATO (dvs. primært tovtrækningen om forsvarsbudgettets størrelse og tjenestetidens længde); jeg konkluderer endda (s. 861), at på dette delområde var Danmarks forbeholdne NATO-kurs primært bestemt netop af ledende politikeres indenrigspolitiske og partitaktiske hensyn og overvejelser.

Uenigheden drejer sig om den relative *vægtning* af indenrigspolitikens betydning. Var de indenrigspolitiske motiver ved alle, eller alle væsentlige, sikkerhedspolitiske afgørelser gennem perioden de udslagsgivende? Det er i hvert fald Niels Thomsens standpunkt, og han spidser det til: ved snu manipulation af Socialdemokratiet lykkedes det reelt for Det radikale Venstre (eller måske helt præcist: »Bertel og Jørgen« – hhv. Dahlggaard og Jørgensen) at styre og tilrettelægge grundlinierne i dansk NATO-politik gennem hele denne formative periode.

Er det en for bastant udlægning? Niels Thomsens formuleringer turde give belæg for den: Socialdemokratiet »lod sig lokke med« af de radikale på nålestiksopposition til VK's NATO-politik i 1952-53 (inkl. nej til fredstidsstationering); »hoveddrivkraften« ved den socialdemokratiske regerings NATO-styrkebidragsreduktioner i 1954 var »politisk afpres-

¹² Se hertil også f.eks. Raymond Garthoff: *anf.arb.*; Melvyn Leffler: *anf.arb.*; H. W. Brands: *The Devil We Knew. The Americans and the Cold War*, New York & Oxford 1993; samt ikke mindst det vægtige bidrag fra Richard Ned Lebow & Janice Gross Stein: *We All Lost the Cold War*, Princeton 1994, som især behandler perioden efter 1961. Se i øvrigt også George F. Kennan: *The G.O.P. Won the Cold War? Ridiculous*, *The New York Times*, 28. oktober 1992; samt Raymond Garthoff: *The Great Transition. America-Soviet Relations and the End of the Cold War*, Washington 1994.

ning fra de radikale«; ved 1957-valget var det åbenlyst, at den NATO-politiske kurs med bl.a. nej til atombevæbning »afgjordes« af de radikales indflydelse på Socialdemokratiet; »den aktive kilde til fodslæb i Danmarks [NATO-]politik i 50erne var tørret ud med den radikale regeringsdeltagelse fra 1957«, hvilket dog – noget selvmodsigende – ikke hindrede, at de radikale i de nærmest følgende år efter 1957 også »fik [...] afvist mellemdistanceraketter og barberet forsvarsudgifterne«; konklusionen er derfor, at det er mest »nærliggende at søge forklaringen« på det danske NATO-»fodslæb« i 1950erne i »Socialdemokratiets skiftende behov for parlamentarisk støtte fra de radikale«.

Vi ender her faretruende nær en monokausal, snævert indenrigspolitisk baseret universalforklaring på dansk sikkerhedspolitikens udformning gennem hele tiåret. De to andre oppositionsindlægs indvendinger mod min fremstilling er da også væsentlig mere nuancerede på dette punkt.

Det er desværre et gennemgående – og debathæmmende – træk i Nikolaj Petersens og især i Niels Thomsens oppositionsindlæg, at de i fremdragelsen af en række indenrigspolitiske momenter ved de større NATO-politiske beslutninger (momenter, som for samtliges vedkommende også optræder i min bog) stort set undlader at tage stilling til den relevante, nye dokumentation og argumentation, som jeg har fremlagt, og som altså peger på, at udenrigs- og sikkerhedspolitiske overvejelser var længere fremme i bevidstheden hos beslutningstagerne, end det hidtil har været (er)kendt. Pladsen her tillader desværre heller ikke en egentlig diskussion af betydningen af de indenrigspolitiske aspekter ved hver enkelt af de NATO-politiske beslutningsforløb og –situationer. Lad mig derfor nøjes med en generel pointe og antyde ét eksempel.

Min analyse bestræber sig overalt på at være multikausal; de indenrigs- og udenrigspolitiske faktorerers komplekse samspil diskuteres og afvejes i hver enkelt større og mindre NATO-politisk beslutning. I visse tilfælde vejer indenrigspolitisk taktik tungest, i andre er det klart sikkerheds- og forsvarspolitiske hensyn; i atter andre tilfælde er de indenrigs- og udenrigspolitiske determinanter vævet så tæt sammen, at håndfaste og éntydige konklusioner næppe lader sig drage med hensyn til, hvad der »i sidste instans« motiverede de beslutningstagende politikere. Hovedanliggendet i min bog er i denne forbindelse at dokumentere, at billedet er betydeligt mere kompliceret end i den Christiansborg-fikserede politiske historieskrivningstradition, hvor toppolitikernes udenrigspolitiske perspektiv næppe strækker sig længere end til Frederiksholms Kanal – eller til næste valgdag. Politikere som Hans Hedtoft, H. C. Hansen, Thorkil Kristensen, Ole Bjørn Kraft, Jens Otto Krag, Bertel Dahlgaard og

Jørgen Jørgensen havde faktisk klare og rodfæstede – omend ikke altid offentligt udtalte – udenrigs- og NATO-politiske holdninger, som påvirkede og var med til at bestemme deres konkrete sikkerheds- og forsvarspolitiske vurderinger og beslutninger. Jeg kan i øvrigt helt vedkende mig gengivelsen i C.-A. Gemzells oppositionsindlæg af mit overordnede syn på de danske politikeres og embedsmænds sikkerhedspolitiske beslutningsbaggrund.

Eksemplet er stationeringsafvisningen. Hovedkonklusionen på min detaljerede rekonstruktion af hele forløbet, på basis af et meget omfattende, for store deles vedkommende ikke tidligere fremlagt (men stadig ufuldstændigt) kildemateriale, er her, at fordi tunge sikkerheds- og forsvarspolitiske hensyn for Hedtoft og den socialdemokratiske topledelse talte imod fredstidsstationering, fandt de det ikke værd at betale de – i øvrigt næppe prohibitive – indenrigspolitiske omkostninger ved at søge at trumfe et ja igennem. Omvendt udtrykt: havde Hedtoft-ledelsen virkelig anset en fredstidsstationering for under de givne vilkår at medføre en nødvendig netto-forøgelse af Danmarks sikkerhed, ville og kunne den – ligesom det var tilfældet med Atlantpagt-beslutningen i 1949 – have trodset Gallup-flertallet og via sin betydelige autoritet have skabt efterfølgende folkelig (og radikal!) accept af beslutningen. Her som i andre tilfælde var der ikke tale om nogen enten-eller dikotomi, men om beslutningsovervejelsernes placering på et kontinuum af hensyn, med de »rene« indenrigspolitiske og de »rene« udenrigspolitiske motiver i hver sin ende af skalaen.

Danmark og USA/NATO: konflikt og samarbejde

Gemzell fremhæver med rette, at Danmarks relationer med USA og den vestlige alliance ikke blot var præget af konflikt og modsætninger – danske forbehold – men i høj grad også af et grundlæggende interese-fællesskab af ikke blot økonomisk, materiel art, men også – hvilket Gemzell savner i min fremstilling – kulturelt og ideologisk, herunder via den massive amerikanske penetration på disse områder. Jeg medgiver, at koldkrigens og alliancetilhørsforholdets indvirkning på den danske politiske kultur kunne have været mere systematisk analyseret. Men de kulturelt-ideologiske aspekter af NATO-samarbejdet og amerikaniseringen af medierne er faktisk genstand for selvstændige analyser i bogen (delkapitlerne 9.1. og 9.2.); her dokumenteres det bl.a. for første gang, at den danske presse og Statsradiofoniens programmer i 1950erne var infiltrerede med mere eller mindre systematisk 'grå propaganda' af amerikansk oprindelse – men det dokumenteres samtidig, at danske

toppolitikere og embedsmænd var overordentlig skeptiske mht. grovkornet og koordineret NATO-propaganda i Danmark.

Dette viser hen til en anden vigtig pointe i min analyse. De ledende danske politikere som f.eks. Hans Hedtoft og H. C. Hansen var givetvis svorne anti-kommunister (for bl.a. Hedtofts vedkommende eksemplificeret s. 146, 231, 507f., 772, 847ff.), men nok så interessant er det at konstatere, hvorledes deres anti-kommunisme var afklaret og oplyst; det fik dem ikke blot til at indtage selvstændige standpunkter over for amerikanernes – som de opfattede det – til tider umodne og naive korsfarermentalitet, men aftvang faktisk også en vis respekt i amerikanske beslutningskredse (f.eks. s. 863). Udtrykt på anden vis: Hedtoft og H.C. Hansen så ingen modsigelse mellem p.d.e.s. deres (ufanatiske) anti-kommunisme og (kritiske) pro-amerikanisme og p.d.a.s. deres (delvis) modtagelighed for »neutralisme« – for nu at bruge Niels Thomsens (værdiladede) betegnelse.

Hermed er det allerede delvis forklaret, hvorfor der ikke – som Nikolaj Petersen mener det – er nogen inkonsistens mellem p.d.e.s. at betegne USAs rolle i NATO og i forhold til de enkelte vesteuropæiske lande i 1950erne som *hegemonisk*, og p.d.a.s. at påpege det lille lands faktiske styrke i modstanden mod et for vidtgående hegemoni. Det er netop et af de erklærede hovedformål med min undersøgelse konkret at påvise (og forklare) denne »power of the weak«; begrebmæssigt skelner jeg (s. 82) udtrykkeligt mellem *hegemoni*, som vedrører relationerne mellem lande med et »strategisk interessefællesskab« (de industrialiserede lande i Vesteuropa og Nordamerika), og *dominans*, som vedrører relationerne mellem de højtindustrialiserede centermagter og de underudviklede periferilande. Netop fordi der mellem f.eks. Danmark og USA ikke var tale om et dominansforhold, men om et gensidigt (omend asymmetrisk) afhængighedsforhold baseret på et grundlæggende interessefællesskab, havde det lille land en ikke uvæsentlig autonomi og råderum i forhold til hegemonen (s. 82 (note 63), 861). – At Danmark i kraft af sit særlige strategiske aktiv, »det grønlandske kort«, havde særlig store muligheder i denne henseende, påvises også (f.eks. s. 278f., 350-357, 850ff.).¹³

Men førte netop disse danske muligheder da ikke til, hvad Nikolaj Petersen kalder en »free-rider«-politik, hvad angik det danske styrkebidrag til NATO? Også Niels Thomsen og Gemzell er inde på, at den danske alliancepolitik snarere bør ses som et (vel nationalegoistisk,

¹³ Til dette sidste, se også Poul Villaume: Thule og den danske selvforståelse, i Udenrigs, nr. 3, 1995, s. 29-36.

usolidarisk) forsøg på at høste de maksimale fordele ved NATO-medlemskabet (sikkerhedsgarantien via især atomafskrækkelsen) og samtidig minimere de danske omkostninger og risici herved.

Tolkningen – og der er her i høj grad netop tale om en *tolkning*, som formentlig aldrig vil kunne kildebelægges konkret – kan naturligvis ikke uden videre forkastes; men ud fra Danmarks samlede sikkerhedspolitiske stilling i perioden vil jeg fastholde, at »dissident«-tolkningen har den største forklaringskraft. Der var ingen modsigelse mellem det faktum, at danske beslutningstagere i 1950ernes første halvdel generelt havde et noget mindre alarmistisk syn på den sovjetiske militærtrussel end NATOs officielle, og så danskernes ekstreme optagethed af den sårbare danske sydflanke; den danske bekymring gjaldt jo det tilfælde, hvor afskrækkelsen svigtede – hvilket den amerikanske strategi i Korea (og over for Kina) eller Dulles' »befrielsespolitik« over for Østeuropa frygtedes at kunne fremprovokere. I så tilfælde var det ekstremt udsatte Danmarks skæbne beseglet. Og efter at den allierede undsætning af Danmark i krigstilfælde omsider var (nogenlunde) sikker henimod slutningen af 1950erne, var den kolde krig på vej ind i en trods alt mere afspændt fase, hvor den danske regering ikke så noget rationelt formål med via fortsat stejlt stigende forsvarsudgifter at risikere et fald i den i forvejen beherskede folkelige tilslutning til NATO-medlemskabet (jvf. de løbende Gallup-undersøgelser af befolkningens udenrigs- og sikkerhedspolitiske holdninger, se f.eks. s. 799f. og 806ff.).

Brud og kontinuitet

Hermed er det sidste hovedtema berørt, nemlig det, der drejer sig om graden af kontinuitet i sikkerhedspolitikens førelse i (og udenfor) den undersøgte periode. Det er bestemt muligt at argumentere for, som Nikolaj Petersen gør det, at der fra midten af tiåret (1950erne) indtræder et vist skift i den danske NATO-politik i retning af mindre opposition (mindre »afskærmning« og mere »integration«). Det var bl.a. affødt af den ændrede internationale situation (lidt mindre anspændt Øst-Vest forhold, når bortses fra den ret kortvarige Ungarn/Suezkrise), men også af udskiftninger på nøgleposter i den – stadig snævre – danske sikkerhedspolitiske beslutningskreds: bl.a. afløstes relativt NATO-skeptiske figurer som Hans Hedtoft og Rasmus Hansen af klart mere atlantisk orienterede politikere som H.C. Hansen og Poul Hansen. Jeg påpeger selv disse faktorer (bl.a. i kap. 10).

Alligevel forekommer kontinuitetsfaktorerne mig mest iøjnefaldende. Det var under H.C. Hansen og Poul Hansen, at Hedtofts statio-

nerings-nej konsolideredes og – logisk – udtraktes til at omfatte et atombevæbnings-nej (dog – naturligvis! – ikke for Grønlands vedkommende). Oprettelsen af den dansk-vesttyske Enhedskommando forhalede – af både indenrigs- og (især) udenrigspolitiske grunde – af de samme aktører gennem hele sidste halvdel af tiåret. Det danske forsvarsbidrag var uændret genstand for stærk kritik fra allieret side i samme periode. Og med J.O. Krag på udenrigsministerposten fra oktober 1958 tegnedes snart en mere selvstændig dansk udenrigs- og sikkerhedspolitisk profil, ikke mindst i FN-regi. Danmark spillede tilsyneladende også en ikke helt ubetydelig rolle i forbindelse med NATO-Rådets vedtagelse i 1967 af Harmel-rapporten om NATOs dobbelte formål – ikke blot militær afskrækkelse, men også politisk afspænding.

Men det er rigtigt, at billedet op i 1960'erne ikke er entydigt. Bl.a. Enhedskommandoens oprettelse, Grønlandspolitikken, samt Danmarks meget længe ukritiske holdning til USAs Vietnam-politik peger på, at integrations-elementet i hvert fald i disse år var mere fremherskende end afskærmnings-elementet. Med fremtidig dybere udforskning af denne periode, såvel som af den forudgående og efterfølgende, og (forhåbentlig!) med udnyttelse af de danske ministerielle arkiver, vil vi givetvis blive meget klogere på de længere brud- og kontinuitetslinier i efterkrigstidens danske udenrigs- og sikkerhedspolitik.¹⁴

De tre oppositionsindlæg, så forskellige de er i indhold og orientering, rejser alle væsentlige problemstillinger, som, sammen med denne replik, antyder, hvor stort et forskningsarbejde – herunder inddragelse af et systematisk komparativt vesteuropæisk perspektiv – der ligger forude, når det gælder den kolde krigs nedslag i Danmarks udenrigs- og indenrigspolitik og -økonomi og i den danske politiske kultur i bred forstand. Vi står stadig kun ved begyndelsen.

¹⁴ For et nyligt bidrag i denne retning, se Carsten Due-Nielsen & Nikolaj Petersen (eds.): *Adaptation and Activism. The Foreign Policy of Denmark 1967-1993*, Copenhagen 1995.